

УДК 378.064:371.311.

Онiщук І.І.

ОСОБИСТІТЬ ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ З ТОЧКИ ЗОРУ ПРОБЛЕМ ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається роль професійно значущих та загальнолюдських якостей особистості вчителя з точки зору проблем психології особистості, обґрунтовується необхідність виховання особистісних рис вчителя, як ефективної умови організації спілкування з учнями. У статті розглядаються принципи підвищення ефективності індивідуального стилю педагогічного спілкування. З цією метою визначені основні фактори, які визначають успішний стиль спілкування та психологічні перешкоди у цьому процесі, подолання яких забезпечить ефективність навчально-виховного процесу.

Ключові слова: *індивідуальний стиль педагогічного спілкування, професійно значущі якості, індивідуально-типологічні особливості, компенсаторна функція.*

Постановка проблеми. Враховуючи суттєві зміни в сучасній освіті та спроби її реформації особистість педагога знаходиться в центрі уваги психолого-педагогічних досліджень. Інтерес як до особистості викладача ВНЗ, так і до особистості вчителя середньої школи пояснюється тим, що якості особистості педагога визначають як швидко він може пристосуватися до нових освітніх вимог у своїй професійній діяльності.

Незважаючи на великий обсяг відповідних досліджень, недостатньо висвітленою залишається проблема формування таких якостей, які дають змогу вчителю легко справлятися з існуючими вимогами дійсності, узгоджувати їх із власними бажаннями, звільняти себе від зовнішнього примусового контролю.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців проблему формування індивідуального стилю педагогічного спілкування досліджували Г.М. Мешко, В.П. Кутішенко, В.М. Король. Вони визначили та охарактеризували якості, які створюють безпечне психологічне освітнє середовище. Науковці зосереджують увагу на таких властивостях вчителя як сформована особистісно орієнтована професійна позиція, адекватна самооцінка, позитивна Я-концепція, адекватність, оперативність, гнучкість та ін. Про унікальність особистісних якостей та комунікативних можливостей вчителя в процесі організації спілкування зазначали О.М. Бондаренко, О.В. Скрипченко, В.Ф. Колошина, Л.Я. Криницька, І.О. Комарова, В.М. Теслюк та ін. А.І. Кузьмінський зазначає, що до найважливіших якостей, що сприяють успішному виконанню функцій педагогічного спілкування, належать педагогічна комунікативність, гуманність та емпатія.

Виклад основного матеріалу. У сучасній українській психології загальноновизнаним науковим фактом є твердження про те, що особистість є найвищим психічним синтезом, "вищою цілісністю" та являє собою єдність взаємопов'язаних підструктур: людини як природного організму і людини як соціального істоти [2, с. 24].

У якості компонентів особистості виділяються психічні процеси, стани і властивості. Цей ряд психічних явищ доповнюється психофізіологічними функціями (сенсорними, мнимічними та ін.)

Структура особистості ретельно та системно описана в дослідженнях сучасних психологів. При цьому дослідники виділяють чотири основних підструктури особистості: спрямованість особистості (переконання, світогляд, ідеали, прагнення, інтереси, бажання); досвід (звички, вміння, навички, знання); особливості психічних процесів (увага, воля, почуття, сприйняття, мислення, відчуття, емоції, пам'ять); біопсихічні властивості (темперамент і статеві, вікові, фармакологічно обумовлені властивості). Зв'язок підструктур досліджується через способи їх формування – тренування, вправа, навчання і виховання.

Процес формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя в процесі педагогічної практики неодмінно пов'язаний з пошуком індивідуального "почерку" роботи, з високим рівнем реалізації індивідуальних можливостей. Цінність педагога якраз і полягає у здатності реалізувати свою індивідуальність на високому рівні, стати особистістю, яка своїм власним прикладом впливатиме на учнів, бути неповторним у використанні педагогічних засобів.

Якщо такий стиль знайдено правильно, то педагогічний вплив стає адекватним особистості фахівця, викликає у нього стан емоційного комфорту, сприяє гармонізації стосунків з учнями, колегами

по роботі тощо. Тому індивідуальний стиль спілкування ми розглядаємо як важливу характеристику, яка відображає професійну зрілість і компетентність педагога, рівень його майстерності, творчості.

Проте на сучасному етапі реформування української освіти постає питання приведення у відповідність стилю спілкування та професійної діяльності та індивідуальних властивостей особистості вчителя. Як показують наші спостереження, такої відповідності часто не вистачає студентам-практикантам, випускникам педагогічних вищих навчальних закладів, вчителям-початківцям (згідно даних нашого дослідження близько 70% студентам, які проходили педагогічну практику у школі, характерна така невідповідність). Тому актуальним є питання про спеціальне спрямування і стимулювання у майбутніх учителів становлення їх індивідуального стилю педагогічного спілкування. Включення таких цілей у загальну систему професійної підготовки майбутніх педагогів зумовлене, на наш погляд, двома суттєвими причинами: більшість студентів охоче запозичують стереотипи педагогічних дій, не маючи достатніх знань про своє "Я", свою індивідуальність, не співвідносячи свої індивідуальні якості і можливості зі змістом педагогічної діяльності; друга причина полягає в існуючій системі професійної підготовки, під час якої недостатня увага акцентується на індивідуальності студента, нівелюються його індивідуальні особливості.

Розкрити психологічні механізми реалізації особистісних та професійних якостей учителя дозволяє теорія інтегральної індивідуальності, розроблена В. Мерліним [5]. Розглядаючи індивідуальність вчителя у світлі цієї теорії інтегральної індивідуальності, ми пояснюємо процес його взаємодії з учнями як обумовлену цілями педагогічної діяльності та властивостями індивідуальності педагога своєрідність притаманної йому стійкої системи засобів і способів комунікативної взаємодії з учнями. Ця система включає ставлення педагога до учнів і певні установки щодо вибору способів спілкування з ними, внутрішні засоби комунікативної орієнтації (уміння оцінити й інтерпретувати ситуацію, знання своїх індивідуальних особливостей і особливостей школярів), систему комунікативних операцій і прийомів, лінгвістичні особливості спілкування (синтаксичні, лексичні та інші виразні засоби).

Індивідуальний стиль педагогічного спілкування відрізняється від всіх інших різновидів стилю, перш за все, своїми пристосувальними і компенсаторними функціями. Останні полягають у тому, що індивідуальний стиль дозволяє педагогу компенсувати окремі негативні прояви своїх типологічних властивостей і максимально використовувати їх переваги. Завдяки системотвірній функції змінюються старі зв'язки між різнорівневими властивостями індивідуальності. Нові зв'язки, що виникають між ними, служать основою новоутворень особистості.

Наприклад, особистісні якості учителя іноземної мови цілком можуть компенсувати відсутність педагогічного досвіду, невпевненість у собі, невміння вирішувати конфліктні ситуації та інші професійні недоліки. Існують певні вимоги, які школярі пред'являють до вчителя:

- 1) контактність, вміння легко та з гнучкістю спілкуватися з дітьми;
- 2) демократичний стиль керування, який має на меті поєднання поваги до особистості кожного учня з необхідною вимогливістю;
- 3) розуміння, терпимість, різноманітність поглядів та інтересів, ерудиція, чуйність, здатність до співпереживання [6].

На жаль, при включенні в реальну педагогічну діяльність, студентам не вистачає необхідних професійних та особистісних якостей, досвіду поведінки в різних навчальних ситуаціях, арсеналу засобів впливу на учнів, елементарного терпіння та витримки. Вони відчувають розгубленість, чи навіть розчарування. Тому першим завданням студента-практиканта є отримати інформацію про суть індивідуального стилю педагогічного спілкування і структуру комунікативного потенціалу особистості, формування позитивної "Я-концепції" в ролі учителя.

Розібравшись в собі, студентові слід вибрати певну стратегію спілкування або самовизначитися (провести аналіз того, яка обстановка в класі, в колективі, які дані є, яких бракує, які зайві, суперечливі, такі, що не відносяться до справи, де і як запитати бракуючу інформацію). На підставі цього майбутній учитель вирішує, чи може він діяти, як його дій торкнуться інтереси інших людей, чи варто починати спілкування взагалі, які наслідки викличуть його дії.

Як показує аналіз робіт О.С.Газмана, стосовно нашої проблеми, самовизначення – це знаходження для себе певної позиції в спілкуванні, усвідомлення перспектив спілкування, здатність вибирати, виробляти критерії спілкування і керуватися ними. Іншими словами – це здатність учителя самостійно виробляти керівні принципи і способи своєї комунікативної діяльності.

На етапі самовизначення відбувається співвідношення індивідуальних комунікативних можливостей студента із специфікою професійних комунікацій вчителя. Необхідними елементами самовизначення "Я-система професійних комунікацій" є:

- характеристика предмету і об'єкту професійних комунікацій;
- визначення мети і завдань професійних комунікацій;
- характеристика основних дій і операцій, складових професійної комунікації;
- пошук варіантів участі в професійних комунікаціях;

– визначення психологічних властивостей особистості вчителя, необхідних для успішного ведення професійних комунікацій;

– визначення можливостей індивідуального зростання у сфері професійних комунікацій.

Процес самовизначення майбутнього вчителя відбувається завдяки включенню студентів в систему комунікативних проб. Комунікативна проба розуміється нами як сукупність послідовних комунікативних дій майбутнього вчителя, пов'язаних з виконанням спеціально-організованої педагогічної діяльності на основі вибору способу комунікативної поведінки в цій діяльності.

Комунікативна проба є засобом співвідношення індивідуального комунікативного потенціалу і своїх можливостей в спектрі комунікативних функцій, що реалізуються.

Таким чином, студент, завдяки системі індивідуальних комунікативних проб, співвідносить інформацію про власні комунікативні можливості із специфікою професійних комунікацій. Відбувається взаємна проекція своєї індивідуальності на комунікативну складову діяльності вчителя і, навпаки, комунікативної діяльності педагога, що самовизначається, на індивідуальний комунікативний потенціал. В результаті майбутній вчитель визначає найбільш оптимальну для нього модель комунікативної поведінки в професії.

Здійснюючи активний пошук найбільш ефективних способів і прийомів спілкування у відповідній ситуації взаємодії, педагог в той же час свідомо змінює і свою індивідуальність (розвиває її), з метою подолання суперечностей, що виникають в процесі взаємодії з учнями. Будучи внутрішніми умовами (детермінантами) розвитку стилю педагогічного спілкування, індивідуальні особливості вчителя виявляються в стилі і забезпечують його своєрідність [6]. Іншими словами, через стиль педагогічного спілкування відбувається реалізація індивідуальності педагогів.

Л.О. Коростильовою розроблена структурно-функціональна модель самовизначення особистості [6]. Так, людина, вибираючи шляхи і засоби самовизначення та самореалізації, співвідносить свої бажання (ХОЧУ) з можливостями (МОЖУ) і необхідністю (ТРЕБА).

Блок "ХОЧУ" містить інтереси, бажання, які спонукають людину до активності і задають "вищу планку можливостей самовизначення та самореалізації особистості". Блок "МОЖУ" представлений самопізнанням своїх можливостей, самовідношенням і самооцінкою. Адекватне самовідношення в значній мірі впливає на уявлення про свої можливості і упевненість в них. Блок "ТРЕБА" включає саморегуляцію, а також уявлення про соціальний запит на свою особистість.

Як підкреслює автор, умовою вибору ефективної стратегії самовизначення та самореалізації є стійкий баланс, гармонія блоків "ХОЧУ", "МОЖУ" і "ТРЕБА".

У наступному блоці "УХВАЛЕННЯ РІШЕННЯ" здійснюється вибір і формування плану дій. Блок "РЕАЛІЗАЦІЯ" інтегрує в собі вплив всіх блоків моделі і залежно від отриманих результатів здійснює зворотний зв'язок у вигляді коректувальної дії. Результат ухвалення рішення співвідноситься з критеріями самовизначення з системою цінностей і з витратами (інтелектуальними, емоційними, енергетичними, тимчасовими) для його здійснення.

Як підкреслює автор, модель самовизначення та самореалізації пронизана особистісними характеристиками, які обумовлюють процес самовизначення та самореалізації. Особистісні характеристики виражені в блоках "ХОЧУ", "МОЖУ" і "ТРЕБА". У блоці "УХВАЛЕННЯ РІШЕННЯ" представлені інтегрально-особистісні характеристики (наприклад, образ світу). Крім того, модель обумовлена ціннісними орієнтаціями, життєвими установками людини, її мотиваційно-потребовою сферою [6, с. 116].

Іншими словами, стиль педагогічного спілкування, який відповідає індивідуальності педагога і, в той же час, приносить задоволення від своєї роботи, є складовою професійного розвитку педагогів, умовою формування їх професіоналізму і істотно впливає на продуктивність професійної праці. Самовизначення передбачає здійснення педагогом своїх устремлень, задумів, планів, здібностей і потенційних можливостей, направлених на подальший розвиток самого себе і навколишньої дійсності.

У процесі самовизначення педагог аналізує свої думки, емоційні стани, відносини, дії, стиль спілкування. Педагог усвідомлює самого себе і те, як його сприймають інші. Як відзначає А.Г. Ісмагілова важливою складовою самовизначення педагога є здібність до суб'єктивного контролю. Велике соціальне значення має відчуття відповідальності за свої вчинки і дії (внутрішній локус контролю). Дослідження під керівництвом Л.І. Анциферової показують, що для людей з внутрішнім локусом контролю характерні високий рівень саморегуляції і перевага конструктивно перетворюючих стратегій поведінки. Тому, рефлексивність, високий рівень суб'єктивного контролю і висока усвідомленість професійної діяльності сприятимуть процесу самовизначення та самореалізації, вдосконаленню стилю педагогічного спілкування педагогів [5, с. 8]. Іншими словами, педагог в значній мірі сам визначає, зумовлює свій професійний шлях, суть і особливості свого самовизначення.

Щоб реалізувати зазначені функції у процесі педагогічного спілкування педагог має виховувати та розвивати в собі професійно значущі якості особистості, за допомогою яких компенсується відсутність досвіду, невпевненість в собі, страх перед аудиторією, методична неграмотність та інші негативні фактори впливу.

Професійно значущі якості вчителя є характеристикою інтелектуальної й емоційно-вольової сторін особистості. Ми розглянемо ті, які є визначальними для формування індивідуального стилю педагогічного спілкування та професійної діяльності. На наш погляд, важливою особистісною рисою вчителя є соціальна активність – готовність і здатність активно сприяти вирішенню суспільних проблем у сфері професійно-педагогічної діяльності. Соціально-педагогічна активність вчителя спрямовується, перш за все, на збереження та підвищення рівня особистих професійних знань, умінь та навичок, вивчення та використання передового педагогічного досвіду та активне впровадження педагогічних ідей з метою формування всебічно розвиненої особистості вихованця. Соціально-педагогічна активність це особлива якісна форма активності педагога, яка характеризується, специфічним синтезом психічних, фізіологічних та фізичних функцій організму людини [7], повноцінним включенням у суспільно-педагогічну діяльність. Вона має бути спрямована на формування вищих моральних цінностей особистості, на становлення її світогляду, допомогу молодій людині у визначенні свого індивідуального призначення в суспільстві. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє говорити про соціальну активність педагога як інтегральну властивість особистості, в якій проявляються такі її якості, як ініціативність, самостійність, відповідальність, дисциплінованість, креативність тощо [7].

Не менш важливою рисою вчителя є його цілеспрямованість – уміння використовувати якості своєї особистості на досягнення поставлених педагогічних завдань. Вчитель повинен завжди ставити перед собою чітку мету навчально-виховної діяльності, усвідомлювати її завдання, підпорядковувати власні дії поставленій меті, мобілізувати сили на те, щоб правильно визначити шляхи, засоби, способи і прийоми для її реалізації. Цілеспрямованість, яка стала стійкою якістю особистості, дає змогу вчителю легко справлятися з існуючими вимогами дійсності, узгоджувати їх із власними бажаннями, звільняти себе від зовнішнього примусового контролю.

В умовах школи вчителю дуже часто доводиться розв'язувати конфліктні ситуації. У психології врівноваженість є показником емоційної стійкості особистості. Володіти емоційною стійкістю в професійній педагогічній діяльності – це значить, в умовах постійних змін умов діяльності швидко орієнтуватися, знаходити оптимальне рішення в складних нестандартних ситуаціях, зберігати при цьому самовладання, витримку і самоконтроль [6]. Емоційна стійкість залежить від уміння свідомо керувати своєю діяльністю, створювати оптимальний режим роботи, дозувати і підтримувати психічне навантаження на тому рівні, який забезпечує оптимальну працездатність, характер педагогічного спілкування, правильно оцінювати власні сили і знаходити ресурси для впевненої поведінки, свідомо керувати емоційним станом.

В умовах гуманізації навчально-виховного процесу нового змісту набуває спілкування у системі "вчитель-учень", вчитель-вчитель", "вчитель-батьки". Гуманність – прагнення й уміння надавати кваліфіковану педагогічну допомогу учням у їхньому особистісному розвитку. Протягом останніх років ідеї гуманної педагогіки розробляє Ш.О. Амонашвілі. Педагог зазначає, що гуманний – це не солоденько-добренький, а розумно люблячий дітей учитель, який приймає їх такими, якими вони є зараз, і такими, якими він бачить їх у майбутньому [1]. Досягнення мети уроку, побудованого на принципах гуманного мислення, передбачає поєднання доброзичливої атмосфери міжособистісного спілкування на уроці з широким застосуванням методів і прийомів, що безпосередньо впливають на мотиваційний компонент уроку.

Для створення гуманізованих стосунків вчителю потрібно володіти педагогічним тактом. Педагогічний такт – дотримання педагогом загальнолюдських норм спілкування з учнями. Вчитель, який володіє цією професійною якістю може забезпечити успіх у професійній діяльності.

У цій взаємодії центральне місце займає толерантне ставлення педагога до суб'єктів навчально-виховного процесу. Толерантність (лат. *tolerans* – терпимість) це – "прояв терпимості до чужих думок, вірувань, світоглядних уподобань, а отже, визнання за людиною права на власну думку, публічне її оприлюднення та доведення та доведення правомірності; спокійне, виважене ставлення індивіда до суджень інших людей" [4, с. 189].

Зазначимо, що толерантному вчителю властиве розуміння індивідуальних особливостей партнера по спілкуванню, вміння почути іншого та зрозуміти його, терпимість до рис характеру та поведінки учнів, сформованість засобів саморегуляції в ситуаціях фрустрації.

Варто зазначити, що є такі риси особистості, які знижують ефективність педагогічного спілкування. До них належать: неврівноваженість, мстивість, зарозумілість, неорганізованість, упередженість, прискіпливість, зверхність, песимізм, байдужість.

Висновки. Отже, від сформованості професійно значущих якостей вчителя його загальнолюдських особистісних рис залежить успіх педагогічного спілкування, а також результативність у формуванні його індивідуального стилю, який би відповідав внутрішній природі, психологічним особливостям, і, в той же час, вимогам сучасної школи до особистості вчителя.

Перспективою подальших досліджень даної проблеми. Інтеграція України в Європейський освітній простір, прийняття Закону України "Про вищу освіту" зумовлюють необхідність реформування української національної освіти з метою підготовки майбутніх учителів як особистостей інноваційного

типу, а тому особливо важливим нині є включення в соціально-психологічну взаємодію індивідуально-типологічних характеристик особистості, що нададуть цьому процесу самобутності, оригінальності, неповторності. Це і зробить комунікацію яскравою, привабливою, і викличе інтерес учасників освітнього процесу.

Використані джерела

1. Амонашвили Ш.А. Новаторство как явление в отечественной дидактике конца XX в. *Педагогика*. 2010. URL: <http://paidagogos.com/?p=121> (Дата звернення: 10.03.2018)
2. Васянович Г. Концептуальні засади морально-духовної та естетико-психологічної підготовки фахівців у системі професійно-технічної освіти. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2003. №3. С. 11–19.
3. Варій М.Й. Основи психології і педагогіки: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид.]. Київ, 2009. 376 с.
4. Вяткин Б.А. Творческий путь В. С. Мерлина как процесс создания учения об интегральной индивидуальности. *Психологический журнал*. Том 19. № 1. 1998. С. 54–61.
5. І.І. Оніщук. Методологічні засади формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. Випуск 4. Вінниця: ТОВ "Нілан ЛТД", 2017. С. 209–214.
6. Коростылёва Л.А. Психология самореализации личности: затруднения в профессиональной сфере. Санкт-Петербург, 2005. С. 222. С. 109–118.
7. Council of Foreign Language Teachers / Standards For Foreign Language Learning in the 21st Century. Allen Press. 3rd Edition, Revised Including Arabic edition, 2006. 110 p.

Onishchuck I.

PERSONALITY OF A FOREIGN LANGUAGE TEACHER THROUGH THE PRISM OF PERSONALITY THEORY

This article examines the role of professionally significant and common personality traits in the individual pedagogical communication style shaping, the necessity of self-education of those qualities as a prerequisite for the effective organization of communication with students. In the article there are examined the principles of efficiency increase of the individual style of pedagogical communication. With this purpose the basic factors are researched, which determine successful and not successful style of pedagogical communication; there are examined the psychological and communicative barriers, which must be overcome if a teacher wants to get successful style of pedagogical communication.

The process of formation of the individual style of pedagogical communication of the future teacher in the process of pedagogical practice is necessarily connected with the search for an individual "handwriting" of work, with a high level of implementation of individual capabilities. The value of a teacher is precisely the ability to realize his personality at a high level, to become a person who by his own example will affect students, be unique in the use of pedagogical means.

The process of self-determination of the future teacher is due to the inclusion of students in the system of communicative tests. The communicative test is understood by us as a set of consistent communicative actions of the future teacher related to the implementation of a specially organized pedagogical activity based on the choice of a method of communicative behavior in this activity.

The communicative test is a means of correlation of the individual communicative potential and its capabilities in the spectrum of communicative functions that are realized. If this style is found correctly, then the pedagogical influence becomes adequate to the personality of the specialist, causes his state of emotional comfort, promotes harmonization of relations with students, colleagues on work, etc. Therefore, we consider the individual style of communication as an important characteristic, which reflects the professional maturity and competence of the teacher, the level of his skill, creativity.

Key words: *individual style of teaching communication, professionally significant qualities, individually-typological features, compensatory function.*

Стаття надійшла до редакції 15.03.2018 р.